

УДК 343.3

Берега Олександр Якович –
кандидат юридичних наук
Marine and River assets R&D

Oleksandr Ya. Bereza –
candidate of juridical science
Marine and River assets R&D
(70 Verkhniy Val Str., Kiev, 04070, Ukraine)

Суверенітет у сучасному українському інституціональному процесі (на прикладі водно-земельних відносин)

У статті на прикладі водно-земельних відносин висвітлено стан інституту суверенітету як складової сучасного українського інституціонального процесу, його риси, взаємозв'язок з іншими інститутами та категоріями; зосереджено увагу на історичному аспекті українського суверенітету.

Ключові слова: суверенітет, народний суверенітет, територія, водоохоронна зона, прибережна захисна смуга.

В статті на прикладі водно-земельних відносин освіщено стан інституту суверенітету як складової сучасного українського інституціонального процесу, його риси, взаємозв'язок з іншими інститутами та категоріями; зосереджено увагу на історичному аспекті українського суверенітету.

Ключевые слова: суверенитет, народный суверенитет, территория, водоохранная зона, прибрежная защитная полоса.

O.Ya. Bereza Sovereignty in Modern Ukrainian Institutional Process (on the Example of Water and Land Relations)

The article deals with water and land relations denoted the state of the institute of sovereignty as a part of institutional process in the Ukrainian state. Non-intended use of water protection zones and coastal protective strips, their unlawful developing lead to real loss of water territory of the state. The reasons of these losses are considered an imperfect state and law sovereignty institution. Territory problems of the Ukraine on the East and in the Crimea and problem with coastal protective strips have the same origin, underdevelopment of sovereignty institute. Exactly domestic aspect of sovereignty reflects the state of justice of the Ukrainian community, its attitude to own territory and water territory in particular. Applying to history of our statehood, noted the pro-Ukrainian lands were inhabited by different peoples for a long time and were the object of attention from other states. Dissemination of Christianity on our lands made prerequisites for real statehood formation. Ukrainian sovereignty formed during a long transformation of the states from Kiev principality to the Ukrainian state of soviet period.

Analysis of publications regarding the state of coastal protective strips has shown a very sharp problem with the strips use. Sovereignty is considered as a determinative factor in forming of law regime of coastal protective strips. Investigation of Land and Water Codes of the Ukraine has shown, that use of power, that is sovereignty powers causes preservation of water protection zones and coastal protective strips from misuse. As a result of research has established, that misuse of coastal protective strips to be qualified as encroachment on sovereignty of the Ukrainian state.

Keywords: sovereignty, people's sovereignty, territory, water protection zone, coastal protective strip.

Постановка проблеми. Категорія «суверенітет» стала визначальною у міжнародних взаєминах сучасного глобалізованого світу. Саме ця категорія

визначає положення держави у міжнародному просторі, віддзеркалює стан політичного розвитку держави, її впливи на міжнародні відносини. Як державно-правовий інститут

суверенітет сприймається здебільшого у його зовнішньому прояві, але його внутрішньодержавне значення і природа лишаються відкритими для подальшого вивчення й просування. Внутрішньодержавний аспект суверенітету може бути чинником сталого розвитку української держави, поглиблення інтеграції у міжнародне співтовариство й зокрема у сфері водно-земельних відносин. Як показує практика, водно-земельні відносини залишаються недосконалими й потребують оновлених підходів щодо їх урегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український сучасний інституціональний процес у контексті державотворення вимагає належної уваги до практичної сторони реалізації суверенітету. У зв'язку з цим хотілося б виокремити таких учених і діячів як М. Драгоманов, С. Дністрянський, Б. Кістяківський, М. Костомарів, В. Буткевич, В. Василенко, В. Денисов, О. Задорожній, В. Ковальчук, Л. Тимченко, Ю. Шемшученко, праці яких забезпечили теоретичні засади народного суверенітету та суверенітету української держави зокрема. Питання водно-земельних відносин в українській державі досліджували В. Андрейцев, Д. Булишева, В. Голян, І. Костяшкін, В. Мовенко, П. Новик, К. Рябець, О. Сокаль, В. Фоменко, Н. Третяк та інші.

Метою цієї статті є дослідження суверенітету у царині водно-земельних відносин в українській державі, встановлення його правового змісту, виявлення прогалин та формування пропозицій з їх усунення.

Виклад основних положень. Сутність суверенітету, як політико-правової матерії, полягає у визначенні його як титулу влади найвищої у державі й незалежної у зовнішніх зносинах. Таке бачення суверенітету співпадає з результатами більшості досліджень та інших джерел. Процес українського державотворення передбачає формування й усвідомлення українською спільнотою системи інститутів, які власне забезпечують державотворчий процес, перехід держави до стану сталого розвитку. Серед інститутів цього процесу головне місце обіймає суверенітет. Зв'язок спільноти і території, з якою ця спільнота має історичні відносини, забезпечується через суверенітет. Саме суверенітет віддзеркалює стан історичного

розвитку спільноти, її уявлення щодо держави та території, яка належить цій спільноті. Суверенітет віддзеркалює політичну зрілість спільноти як творця власної історії, бачення власного місця у сучасному міжнародному просторі, перспективи розвитку суспільства і держави. Слід зауважити, що формування українського суверенітету відбувалося протягом тривалого історичного часу. У преамбулі Конституції України наголошується на багатовіковій історії українського державотворення [1, с. 3]. Українські терени піддалися заселенню чисельними народами, що не могло не позначитися на особливостях формування суверенітету як державно-правового інституту. Після прийняття християнства на праукраїнських землях розпочався справжній державотворчий процес. М. Костомарів зауважував: «...український нарід з християнством одержав дійсні і тривкі основи для дальшого вироблення горожанського і державного життя, без котрих властиво для народу не має історії» [2, с. 3]. Історичні витоки українського народного суверенітету приховані у трансформаційному процесі низки державних утворень, зокрема: Київського князівства і держави Ярослава Мудрого, Галицько-Волинського князівства, держави монгольського періоду, Великого князівства Литовського, доби козаччини та гетьманщини, і радянська доба. Довготривалий шлях державних перетворень і впливів позначився на правосвідомості українського народу й суверенітеті, ставленні спільноти до влади і держави. Можна бути впевненим, що негативні явища у державному управлінні, корупція пов'язані саме з особливостями історичного минулого українського суспільства. В. Ковальчук у своєму дослідженні поглядів представників соціологічної школи права в Німеччині у другій половині XIX століття наполегливо дотримується думки про залежність рівня легітимності влади від рівня правосвідомості народу [3].

Територія виступає головним об'єктом суверенітету. Згідно Конституції України суверенітет України поширюється на всю її територію. Останнім часом особливого значення для української держави набула саме проблема території. Причинно-наслідкові зв'язки подій, пов'язаних з територіями Криму і Донбасу,

сполучені зі станом розвитку українського суверенітету. Треба визнати, що суверенітет, як державно-правовий інститут, залишається недосконалим й у царині водно-земельних відносин. Прибережні території нашої держави використовуються з чисельними порушеннями чинного законодавства, головним з яких є їх незаконна забудова.

Відомо, використання української землі ґрунтується на принципах територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва. Територія української держави поділяється на сухопутну, водну територію і повітря. Водна територія є територією з особливими властивостями. Згідно Конституції Український народ здійснює свою владу безпосередньо, через органи державної влади та органи самоврядування; територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою [1, с. 4-5]. Зазначене є головними засадами суверенних вимог щодо території Українського народу та невід'ємними положеннями у царині законотворчої діяльності й відповідних рішень гілок влади. Принципи цілісності й недоторканості території закріплені у міжнародних документах і мають добру теоретичну розробленість. Зокрема, наступне визначення «недоторканності» наведене у юридичній енциклопедії: «Недоторканість зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої» [4, с. 44]. У зазначеному вказується на заборону дій однієї держави, як зовнішнього чинника, проти території іншої держави. Однак, згідно науковим розробкам посягання на недоторканність території не завжди є зовнішнім чинником і не завжди переслідує мету позбавлення її цілісності. У контексті цього дослідження недоторканість водної території не пов'язана із зовнішніми чинниками і є виключно проблемою внутрішнього порядку, корені якої приховуються у сучасному стані українського суверенітету.

Дослідження у галузі водно-земельних відносин вказують на недоліки практичного застосування земельного і водного законодавства. Особливо це стосується використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг. Дослідники В. Голян, О. Сокаль та Н. Третяк вивчали забруднення водних об'єктів від нітратів і доходять висновків, що

причинами забруднень стали порушення вимог щодо відведення водоохоронних зон й прибережних захисних смуг [5]. К. Рябець наголошує на стійкому зростанні проблеми з прибережними захисними смугами через стрімку забудову берегів. На її думку це відбувається через недосконале політико-правове регулювання публічного управління у сфері встановлення і використання прибережних захисних смуг [6]. В. Мовенко та П. Новик у своєму дослідженні [7] щодо проблем прибережних захисних смуг акцентують увагу на водних об'єктах як на ресурсних, особливо наголошують на питному ресурсі великих річок України. Відтак, наполягають на внесенні змін до Земельного і Водного кодексів України у царині встановлення прибережних захисних смуг. В. Фоменко і Д. Булишева розглядають взаємозв'язок прибережних захисних смуг і прибережних земель морів, їх взаємні впливи та впливи на планування і розвиток території навколо моря; запропоноване функціональне зонування двох кілометрової зони біля моря [8]. Із наведеного видно, що проблема прибережних захисних смуг дійсно стоїть гостро.

Запровадження прибережних захисних смуг зумовлює формування відповідного правового режиму. Основними нормативними документами у сфері формування правового режиму прибережних захисних смуг є Конституція України, Земельний і Водний кодекси України. Правовий режим прибережних захисних смуг має забезпечувати збереження особливих властивостей водної території. «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ», - проголошується у ст. 5 Конституції України [1]. Суверенітет Українського народу над водною територією держави є головною засадою формування правового режиму водоохоронних зон та прибережних захисних смуг. Саме суверенітет визначає призначення прибережних захисних смуг, їх правовий режим й правопорядок в них. Суверенітет визначає систему правових засобів й методів правового режиму у прибережних захисних смугах з метою підтримання особливих властивостей поверхневих водних об'єктів. Слід зауважити, що норми правового режиму прибережних смуг мають диспозитивний характер і залежні від куту нахилу смуги. У ч. 1 ст. 6 Водного кодексу

України визначено, що водні об'єкти є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування [10]. Водний кодекс України детально регулює владні повноваження стосовно використання, охорони вод та їх відтворення. Аналогічні положення має і Земельний кодекс України. Земельним кодексом України встановлено поділ всіх земель України на окремі категорії, зміна яких можлива за рішенням відповідного органу виконавчої влади чи органу самоврядування. Процедура зміни цільового призначення земель є віддзеркаленням волевиявлення Українського народу, прямою дією його суверенної влади у галузі земельних відносин. Так п. 7 ст. 20 Земельного кодексу України вимагає зміну цільового призначення природоохоронних, історико-культурних та лісогосподарських земель здійснювати тільки за погодженням Кабінету міністрів України [9].

Призначенням прибережних смуг є запобігання забруднення, засмічення поверхневих вод та збереження їх водності. Ст. 14² Земельного кодексу України встановлено повноваження центрального органу виконавчої влади, який здійснює нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього середовища, стосовно установлення та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг та додержання режиму їх використання [9]. Зосередження уваги центрального органу виконавчої влади щодо використання прибережних захисних смуг означає завдання по збереженню поверхневих водних об'єктів, забезпеченню суверенітету Українського народу над власною водною територією. Ст. 7 – ст. 10 Водного кодексу України встановлюють повноваження окремих органів влади щодо регулювання водних відносин, що є фактичною реалізацією суверенітету Українського народу стосовно водної території [10]. Районні ради зобов'язані виокремити й облаштувати на місцевості прибережні захисні смуги. Зазначене є складовою системи забезпечення контролю над станом водної території з боку Українського народу.

Одним із завдань суверенітету є охорона водної території держави або ж забезпечення її цілісності і недоторканності. У Водному кодексі України цьому питанню присвячений окремий розділ IV. Ст. 87 Водного кодексу України встановлює: «Контроль за створенням

водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також за додержанням режиму використання їх територій здійснюється виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів» [10]. Таким чином, цілісність і недоторканість водної території реалізується через контроль за створенням водоохоронних зон та прибережних захисних смуг і додержанням режиму використання їх територій. Саме у такий спосіб забезпечується охорона водної території, реалізується суверенітет. Одним з елементів контролю є режим використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг. Незалежно від форм власності на землях прибережних захисних смуг діє єдиний правовий режим їх використання.

Нормативно-правову основу правового режиму водоохоронних зон й прибережних захисних смуг складають:

- Конституція України;
- Земельний кодекс України;
- Водний кодекс України;
- інші закони й підзаконні акти.

Окрім зазначених вище нормативно-правових документів, правовий режим прибережних захисних смуг повинен включати принципи цілісності й недоторканності водної території держави. Саме включення принципів цілісності і недоторканності водної території має завершити формування правового режиму прибережних захисних смуг, виокремленням правового режиму як цілісного об'єкта.

Водоохоронні зони й прибережні захисні смуги є невід'ємними складовими водної території держави, головними засобами забезпечення її охорони. Підтримання властивостей поверхневих водних об'єктів, управління цими властивостями в першу чергу здійснюється через застосування водоохоронних зон й прибережних захисних смуг. Поверхневий водний об'єкт не може існувати без водоохоронних зон і прибережних захисних смуг. Фізичні властивості водоохоронних зон і прибережних смуг є природними чинниками впливу на якість поверхневого водного об'єкта,

на його стан. Особливого значення це питання набуває у населених пунктах. Закон припускає зміни у прибережних захисних смугах у межах населених пунктів, однак не виключає їх існування в цілому. Ст. 88 Водного кодексу України прямо проголошує: «У межах існуючих населених пунктів прибережні захисні смуги встановлюються з урахуванням містобудівної документації» [10]. Відтак, зміни у прибережних захисних смугах у межах населених пунктах тягнуть за собою потребу приведення цих смуг до стану, який не погіршував би властивості й порядок водної території держави.

Висновки. Прибережні захисні смуги є складовими водної території держави і

становлять засаду інститутів цілісності і недоторканності водної території. До Земельного і Водного кодексів України повинно бути включене положення про прибережні захисні смуги як визначального засобу забезпечення цілісності й недоторканності водної території держави. Нецільове використання прибережних захисних смуг змінює встановлений правовий режим і має розглядатися як посягання на суверенітет Українського народу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: офіційний текст. Київ: KM Publishing, 2012. 96 с.
2. Микола Костомарів. Історія України у життєписах визначніших її діячів. У Львові: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. 1918. 494 с.
3. Ковальчук В., Богів Я. Вчення про легітимність влади та народний суверенітет в державно-правових поглядах представників соціологічної школи права в Німеччині у другій половині XIX – першій чверті XX століття. *Історико-правовий часопис*. 2015. №2(6). С. 15-20.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. Т.6. 768 с.
5. Голян В. А., Сокаль О. В., Третяк Н. А. Упорядкування водоохоронних зон як важлива передумова охорони вод від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел: інституціональне забезпечення та ідентифікація. *Агросвіт*. 2015. № 23. С. 3-12.
6. Рябець К. А. Політико-правове регулювання публічного управління прибережними захисними смугами. *Державне будівництво*. 2018. №2/2018. С. 1-11.
7. Мовенко В. І., Новик П. П. Деякі проблеми прибережних захисних смуг річок України. *Технічні науки та технології*. 2015. №1(1). С. 216 -219.
8. Фоменко В. А., Булишева Д. В. Функціональне зонування як організаційно-економічний важель вдосконалення використання земель в межах прибережної смуги морів України. *Економічні інновації*. 2012. Вип. 48. С. 268-273.
9. Земельний кодекс України: за станом на 09 серпня 2019 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
10. Водний кодекс України: за станом на 18 грудня 2017 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.

References:

1. Konstytsiia Ukrainy: ofitsiinyi tekst. Kyiv: KM Publishing, 2012. 96 s.
2. Mykola Kostomarov. Istoriia Ukrainy u zhytjepysiakh vyznachiishykh yei diiachiv. U Lvovi: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. 1918. 494 s.
3. Kovalchuk V., Bohiv Ya. Vchennia pro lehitymnist vlady ta narodnyi suverenitet v derzhavno-pravovykh pohliadakh predstavnykiv sotsiolohichnoi shkoly prava v Nimechchyni u druii polovyni XIX – pershii chverti XX stolittia. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2015. № 2 (6). S. 15-20.
4. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / red. Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” imeni M. P. Bazhana, 2004. T.6. 768 s.

5. Holian V. A., Sokal O. V., Tretiak N. A. Uporiadkuvannia vodookhoronnykh zon yak vazhlyva peredumova okhorony vod vid zabrudnennia nitratamy iz silskohospodarskykh dzherel: instytutsionalne zabezpechennia ta identyfikatsiia. *Ahrosvit*. 2015. № 23. S. 3-12.

6. Riabets K. A. Polityko-pravove rehuliuвання publicznego upravlinnia pryberezhnymy zakhysnymy smuhamy. *Derzhavne budivnytstvo*. 2018. №2/2018. S. 1-11.

7. Movenko V. I., Novyk P. P. Deiaki problemy pryberezhnykh zakhysnykh smuh richok Ukrainy. *Tekhnichni nauky ta tekhnolohii*. 2015. №1(1). S. 216 -219.

8. Fomenko V. A., Bulyshyva D. V. Funktsionalne zonuвання yak orhanizatsiino-ekonomichniy vazhel vdoskonalennia vykorystannia zemel v mezhakh pryberezhnoi smuhy moriv Ukrainy. *Ekonomichni innovatsii*. 2012. Vyp. 48. S. 268-273.

9. Zemelnyi kodeks Ukrainy: za stanom na 09 serpnia 2019 r. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

10. Vodnyi kodeks Ukrainy: za stanom na 18 hrudnia 2017 r. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr>.